

Сергій
Йосипенко

ПОКЛИКАННЯ І ПРОФЕСІЯ ФІЛОСОФА У СУЧАСНІЙ ФРАНЦІЇ

Pinto L. La vocation et le métier de philosophe. Pour une sociologie de la philosophie dans la France contemporaine.

Paris: Seuil, 2007. — 312 p.

«Філософія та соціологія довго жили в режимі розмежування, якому вдавалося приховувати їхнє суперництво лише завдяки відсутності будь-якого спільного для них майданчика, стримуванню їх розвитку та підтриманню їх взаємної незрозумілості...», констатує наприкінці 1950-х у своєму есе «Філософія та соціологія» Моріс Мерло-Понті [Merleau-Ponty, 1960: p. 97]. І сама ця констатація, і спроба віднайти спільний обом дисциплінам майданчик та зробити їх зрозумілими одна для одної, якій передує ця констатація, засвідчують важливу для розуміння жанру і значення книги Л. Пенто обставину: з самого моменту свого виникнення соціологія у Франції ніколи не була суто емпіричною наукою, найвідомішим та найзапитуваним виразом якої є вивчення громадської думки. Французька соціологія завжди була передусім теорією, яка мислилась як рівноцінна філософії і мала той самий рівень амбіцій, що й філософія. Більшість класиків французької соціології (зокрема Е. Дюркгайм, Р. Арон, П. Бурдьє), були філософами за освітою і, не буде помилкою сказати, за покликанням: соціологія цікавила їх головним чином у якості загальної теорії людини чи, в Дюркгаймовій термінології, «Науки про людину». Те саме можна сказати і про такий специфічний різновид французької соціології, як антропологія — чи варто нагадувати, що К. Леві-Строс також був філософом за освітою, а його проект структурної антропології вигартувався в дискусіях з колегами-філо-

софами. З моменту виникнення соціології і аж десь до 1970-х років для багатьох філософів соціологія була передусім іншим способом філософування, про що свідчать інтелектуальні біографії згаданих вище соціологів та антропологів: звернення до емпірії (без якого все-таки неможлива ні соціологія, ні антропологія) здавалося їм прямішим шляхом до загальної теорії людини, аніж домінантна в ту чи іншу добу філософська проблематика. Те саме можна сказати і про М. Фуко, якому звернення до історичної емпірії також здавалося прямішим способом дістатися того, чого, на його думку, філософії не вдавалося досягнути традиційними методами.

Тривале збереження у французькому інтелектуальному середовищі переконання у близькості філософської теорії та її прикладних застосувань пояснює ту легкість, з якою французькі філософи зверталися і звертаються до інших галузей знання, зокрема тих, які в принципі потребують емпіричних розвідок і дослідження в яких засадничо не можуть виконуватися лише традиційними засобами філософії. Завдяки цій близькості досвід емпіричних досліджень помітно підживлює чи коригує філософські теорії, водночас вона обертається тим, що філософи часто вважають соціологію, антропологію, політичну науку, історію думки доступними і «підконтрольними» їм (щонайменше в теоретичних аспектах) галузями, якими і в яких філософ завжди може легко розпоряджатися¹, не переймаючись спеціальними методами дослідження. Особ-

ліві стосунки французької філософії та соціології зберігаються і сьогодні, коли соціологія вже утвердилася в якості самостійної і окремої дисципліни, значною мірою завдяки тому, що нинішнє старше покоління соціологів в більшості своїй все ще складається з людей, які отримали університетську філософську освіту, а разом з нею — і традиційні для французької філософії амбіції та схильність до критичності й саморефлексії. Відтак, коли соціологія береться «повертати борги» філософії, роблячи останню предметом дослідження, згадана близькість обертається також тим, що соціологи з філософськими дипломами не обмежуються вивченням філософів як однієї з груп чи категорій населення поруч з іншими, а академічних інституцій філософії — лише як однієї з академічних чи соціальних інституцій західного суспільства.

Зокрема «соціологія філософії та філософів», як її називає Л. Пенто (і яку цілком можна було б назвати також «філософією соціологів»), ставить перед собою філософські завдання аналізу тих передумов філософської думки, які, на думку П. Бурдьє — засновника і класика цього напрямку, «виводяться філософами в порядок дискурсу не стільки задля їх аналізу, скільки задля їх легітимації» [Bourdieu, 1997: р. 9]. Ця констатація є своєрідною філософською легітимацією соціології філософії: присвячуючи свої «Паскалівські розмірковування» «критиці вченого розуму», П. Бурдьє наголошує, що він, як соціолог, «вирішив поставити в них запитання філософського порядку саме тому, що філософія, яка ставить так багато запитань, ніколи не ставить саме ці запитання» [Bourdieu, 1997: р. 9]. Відтак, французькі дослідження з соціології філософії, здійснювані школою П. Бурдьє,

¹ Легкості, з якою французькі філософи поводяться у предметному полі соціології, присвячена наступна книга Л. Пенто [Pinto, 2009], яка наразі не є предметом аналізу.

не задовольняються з'ясуванням соціального обличчя філософської професії, вони звертаються до способів конституювання, розвитку та використання філософських проблематик, філософських амплу та зумовлених ними способів філософування — всього того, що в кінцевому підсумку (якщо дотримуватися логіки концепту, запропонованого М. Вебером) визначає покликання філософа.

Цей напрям аналізу став одним з провідних для Луї Пенто, відомого французького соціолога, який свого часу отримав філософську освіту в престижній Нормальній вищій школі Сен-Клу, після чого став учнем і близьким співробітником П. Бурдьє. Він присвятив соціології філософії чимало своїх робіт, зокрема книг «Філософи між ліцеєм та авангардом» [Pinto, 1987] та «Племінники Заратустри. Рецепція Ніцше у Франції» [Pinto, 1995]. У «Покликанні та професії філософа» Л. Пенто пропонує альтернативне «вченій ідеології філософів» тлумачення філософської професії в сучасній Франції, засноване на протиставленні соціологічного аналізу умов професії тому, що самі філософи мислять про своє покликання. Гаслом дослідження, яке дуже добре виражає його теоретичну настанову, є теза П. Бурдьє про те, що «немає більш філософської діяльності, аніж аналіз специфічної логіки філософського поля та схильностей і вірувань, соціально визнаних «філософськими», що в ньому породжуються та довершуються» [Bourdieu, 1997: р. 48—49]. Така теоретична настанова пояснює відмінність цієї книги від тих соціологічних аналізів академічних інституцій, зокрема досліджень інституційного становища філософії, які розвиваються в останні десятиліття в інших європейських країнах.

Специфіка французького підходу в соціології філософії, добрим взірцем якого є робота Л. Пенто, стає зрозумілою в контексті згаданої взаємної близькості філософії та соціології, зумовленої, своєю чергою, інституційним становищем та інтелектуальними традиціями французької філософії.

Зокрема Л. Пенто наполягає на тому, що його соціологія філософії відрізняється від соціологій філософського знання, побудованих згідно з моделлю *Wissenschaftsoziologie*, які передбачають «опозицію між внутрішнім порядком дискурсу, цариною філософа, та зовнішнім порядком соціально-історичних зумовлень, які віддаються на відкуп істориків чи соціологів» [Pinto, 2007: р. 8]. Він відкидає подібний академічний «поділ праці», наголошуючи, що «соціологія філософії не є своєрідним соціологічним дублем філософії чи своєрідною «еретичною герменевтикою» філософії» [Pinto, 2007: р. 12]. Не заперечуючи сам поділ на «внутрішню» та «зовнішню» логіку філософії (які розкриваються відповідно історією філософії та соціологією філософського знання), соціологія філософії Л. Пенто не приймає його у якості принципу організації власного поля дослідження, бо ставить собі за мету розкрити внутрішній зв'язок цих логік. Через це, на мою думку, їй не варто сприймати ні як дисципліну, що бачить лише поверхню філософського айсберга, ні як дисципліну, що розкриває «справжню» мотивацію філософського знання: сам Л. Пенто наполягає, що його «соціологічний реалізм немає нічого спільного з бажанням демістифікувати шляхетні і незацікавлені натхнення, він є лише нагадуванням про об'єктивні примуси та зумовлення, які беруть участь в орієнтації вибору філософа» [Pinto, 2007: р. 9—10].

Окрім того, одним з головних елементів французького підходу в соціології філософії є аналіз публічної та медійної присутності й діяльності філософів. Однак слід зазначити, що книга Л. Пенто не обмежується аналізом традиційної для французької гуманітаристики найрізноманітніших штибів теми *intellectuel engagé* — ролі філософів та інших представників наук про суспільство та людину в політичному та соціальному житті Франції; її предметом є дослідження реалізації філософського покликання в межах та за допомогою філософської професії, а отже не лише соціологічний аналіз використання символічного капіталу філософа в медійному просторі (до якого належить давно і плідно досліджувана Л. Пенто тема «філософської журналістики»), а й соціологічний аналіз самого його формування в академічному та публічному просторах, які у французькому контексті часто важко розрізнити. Таке розуміння предмета визначило коло запитань, якими автор задається у книзі: «Як створюється і відтворюється національне визначення професійної філософської діяльності (на противагу профанним та альтернативним науковим визначенням)? Як в кожен з періодів визначити протистояння ортодоксії та гетеродоксії, охоронців порядку та підбурювачів? Які опозиції, властиві іншим соціальним універсумам (політичному, релігійному, науковому...) відтворюються у специфічному філософському полі? Як і наскільки інтелектуальні кон'юнктури визначають співвідношення сил між різними позиціями всередині самого поля?» [Pinto, 2007: p. 12].

Ці запитання, а також аналізи, здійснені у згаданих попередніх роботах, визначили структуру книги, яка складається з двох частин: «Філософська

ініціація» та «Структури і фігури національного філософського поля (1970—2000)». Перша частина охоплює проблеми інституційної історії французької філософії та зумовлених нею інтелектуальних традицій; зокрема написання статей і книг, викладання філософії в середній та вищій школах, складання та приймання іспитів, написання та оцінка кваліфікаційних робіт аналізуються в ній як єдиний комплекс філософської діяльності. Розділ I «Інкорпорована історія» присвячено окресленню національного філософського простору, визначеного специфічно французькими традиціями викладання філософії та зв'язком Французької республіки з філософією, точніше, тією цінністю, якою III Республіка наділила викладання філософії. Автор демонструє, як в перебігу подальшої емансипації філософії від цієї політичної місії (пов'язаної з втраченою Республікою власної ідеологічної визначеності) філософія зберігає зв'язок з життям громади та з широкою публікою, як політичні мотиви викладання філософії в середній школі змінюються гуманістичними міркуваннями, і як ці міркування позначаються на способах позиціонування філософії щодо (інших) наук. Розділ II «Дисертація², початок і кінець» присвячений тому, як цей науковий та громадянський статус філософії закріплюється на рівні шкільних практик — способів прочитання та тлумачення текстів, рефератів, курсових робіт тощо.

Друга частина починається розділом III «Новий спосіб відтворення», в якому аналізується позиціонування філософів у академічному та публічному

² У Франції дисертацією називають дидактичний жанр, аналогічний нашим шкільним «творам» з літератури.

просторі відповідно до їх особистих можливостей та схильностей (соціальне походження й адаптація, знання мов, спосіб робити кар'єру, вибір проблематики тощо). Розділ IV «Засади та ставки посідання позицій» присвячено механізмам розподілу сил в академічному середовищі, зокрема тому, як ті чи інші філософські проблематики починають розглядатись як «власне філософські» завдяки тому, що їх прихильники домінують в академічному просторі й отримують доступ до затвердження програм та цілей викладання, головують у предметних та конкурсних комісіях, керують редакціями часописів та видавничими серіями тощо; слід наголосити, що автор зосереджується не на описі довільного вибору філософськими «мандаринами» тих чи інших образів філософії, а на аналізі того, як ці вибори формуються впродовж інтелектуальної біографії та академічної кар'єри і залежать від особливостей їх перебігу.

Розділ V «Дванадцять уроків учителів (дослідження випадків)», присвячений окремим постатям провідних французьких філософів останньої третини ХХ століття, аналізує зв'язок між позиціонуванням цих філософів у академічному й медійному просторах та їхніми філософськими проблематиками і способами філософування. Класифікація, яку пропонує Л. Пенто на основі аналізу способів використання філософського капіталу 12 філософами, яким у 1982 році газета «Le Monde» запропонувала дати «відкритий урок» своїм читачам, складається з двох великих категорій: перша є категорією «академічної ортодоксії», друга — категорією «філософських пророків», чільними представниками якої є Мішель Сер та Жак Деріда. Порівняльний аналіз представників

цих двох категорій дає змогу, зокрема, зрозуміти, чому такий маргінальний з академічного погляду філософ, як Ж. Деріда, став широко відомим поза межами Франції, тоді як імена його добре вкорінених і визнаних в академічному середовищі колег нічого не говорять українському читачеві. Однак, як і кожна класифікація, запропонована у «Покликанні та професії філософа» класифікація передбачає особливу підкатегорію — «тих, хто не піддається класифікації». До неї належать «не дуже континентальний філософ» Венсан Декомб та «зовсім інший філософ» Емануель Левінас. На мій погляд, введення цієї додаткової підкатегорії позначає межі соціологічного аналізу філософії, які, зрештою, визнає і сам автор: соціологічний аналіз охоплює не всю філософію у всій повноті її виразів, а лише її окремі (хоча й дуже важливі для філософії) аспекти; він охоплює інтелектуальне поле філософії, визначене зовнішніми для філософії чинниками, які зумовлюють дослідницькі інтереси і способи філософування, і відступає перед «чистою» внутрішньою логікою філософії (яку не варто плутати зі способами філософування, що претендують бути «чистою» філософією), яку зовнішні чинники не здатні опанувати до кінця.

Демонструючи на цих прикладах, наскільки малому числу філософів вдається достатньою мірою емансипуватись від примусів та спокус згаданого інтелектуального поля, «Покликання та професія філософа» Л. Пенто доводить, наскільки важливим та неоднозначним є зв'язок «внутрішньої» та «зовнішньої» логік філософії: аналіз цього зв'язку відкриває несподівані аспекти філософської діяльності, на яку філософи традиційно дивляться лише крізь

призму її ідейної складової (визначеної як «ідейна» ними самими) та традиційно тлумачать як чисту творчість. В цьому і полягає, на мій погляд, головний філософський урок соціології філософії та філософів, яка не стільки розв'язує власне філософські проблеми, скільки демонструє непродуктивність чи обмеженість окремих філософських підходів. Зокрема, книга Л. Пенто допомагає зрозуміти феномен сучасної французької філософії: вона розкриває механізми, за допомогою яких специфічно французьке інституційне становище філософії стимулює ті способи філософування і філософські проблематики, які за кордонами Франції сприймають як особливу французьку версію філософії, перетворюючи «неперекладувані» іншими мовами французькі терміни та формулювання на філософські одкровення.

У цьому сенсі соціологія філософії, якщо скористатися ще одним концептом М. Вебера, здійснює вище покликання науки — вона розчаклює вчену реальність філософської творчості, спонукаючи філософів замислитися над закладами й умовами своєї роботи. Праця Л. Пенто дуже переконливо і на прикладі дуже авторитетної філософської традиції доводить ту обставину, яка наприклад для мене, філософа з такою академічною спеціалізацією, як «історія української філософії ранньомодерного періоду», завжди була очевидною — не буває «чистої філософії», яка твориться сама по собі, є люди, що філософують в дуже різних умовах, з дуже різними цілями і які дуже по-різному ставляться

до цієї своєї діяльності. Звичайно, модерні європейські суспільства відвели філософії й науці в цілому особливе місце, комфортність якого дає змогу нам, філософам, не лише забувати про зумовленість своєї діяльності, а й легітимувати своє становище як єдино можливе та вважати свої філософські проблематики та способи філософування єдино можливою філософією, яка заслуговує на таку назву. І лише такі «підбурювачі», як Луї Пенто (який саме так сприймається у французькому академічному філософському середовищі) дозволяють собі «нагадати про умови можливості філософського запитування», намагаючись «за допомоги уроків соціальної історії філософії спонукати філософів, як і інших спеціалістів, до більшої рефлексивності і, просто, до більшого реалізму в оцінці можливостей думки» [Pinto, 2007: p. 305].

ЛІТЕРАТУРА

- Bourdieu P.* Méditations pascaliennes. — Paris: Seuil, 1997.
- Merleau-Ponty M.* Eloge de la philosophie et autres essais. — Paris: Gallimard, 1960.
- Pinto L.* Les philosophes entre le lycée et l'avant-garde. — Paris: L'Harmattan, 1987.
- Pinto L.* Les Neveux de Zarathoustra. La réception de Nietzsche en France. — Paris: Seuil, 1995.
- Pinto L.* La vocation et le métier de philosophe. Pour une sociologie de la philosophie dans la France contemporaine. — Paris: Seuil, 2007.
- Pinto L.* La Théorie souveraine. Les philosophes français et la sociologie au 20ème siècle. — Paris: Cerf, 2009.